

Put i ostvarenja V. S. Solovjova

Prilog recepciji Solovjovljeva djela

Nikica MIHALJEVIĆ*

Sažetak

Misao, djelo i život Vladimira S. Solovjova slabo su poznati u hrvatskoj kulturnoj javnosti. Povodom pojavljivanja hrvatskog prijevoda njegove knjige Povijest i budućnost teokracije autor članka nastoji pokazati povijest recepcije Solovjovljevih radova u Hrvatskoj. S druge strane ističe Solovjovljeve napore u teorijskom promišljanju i praktičnom djelovanju oko sjedinjenja Crkava. Tako se Solovjov pokazuje kao ekumenist prije ekumenizma. U tom je svjetlu nezaobilazna i njegova suradnja s đakovačkim biskupom Josipom J. Strossmayerom.

Uvod

U hrvatskoj javnosti, i onoj najstručnijoj, djelo Vladimira S. Solovjova (Moskva, 1853. — Uzkoje kraj Moskve, 1900.) slabo je poznato. Ono malo tekstova koji su prevedeni na hrvatski jezik nikako ne mogu zadovoljiti znatiželju čitatelja niti našu obvezu prema vlastitom kulturnom i duhovnom razvitku. Solovjov, »mistik, pjesnik i publicist, začetnik ruske religijske filozofije« — kako ga označuje *Opći religijski leksikon* (LZ »M. Krleža«, Zagreb 2002.) — ostavio je impozantno djelo u kojem dominiraju teme i dileme, ideje i težnje koje su i danas itekako aktualne, pa čak i više od toga: sudbonosne tražeći jasne, nedvosmislene i nadasve žurne odgovore s obzirom na stanje u kojem se čovječanstvo nalazi.

Zato je razumljivo što je papa Ivan Pavao II. (Karol Wojtyła) enciklikom *Vjera i razum* (*Fides et ratio*¹), koncem prošloga tisućljeća, među novim misliocima s Istoka na prvo mjesto istaknuo upravo Solovjova (pored Florenskogoga, Čadajeva i Losskyja), koji mogu ravnopravno stajati uz stare filozofe poput sv. Augustina ili Tome Akvinskoga, kao i uz novije — J. H. Newmana ili J. Maritaina, da istaknemo samo neke.

Smatramo nužnim govoriti o recepciji Solovjovljeva djela u hrvatskoj povijesti, kao i pridonositi njegovoj popularizaciji u našoj zbilji zbog iznimna prinosa filo-

* Nikica Mihaljević, književnik i publicist, Zagreb.

1 IVAN PAVAO II: *Fides et ratio*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999., str. 103.

zofskoj, teološkoj, književnoj, socijalnoj i ekumenskoj misli. Poznato nam je da je utjecaj Solovjovljeva djela na neke hrvatske pisce i mislioce postojao i tome bi trebalo posvetiti poseban studij. No, za sada samo ćemo se ograničiti na sâmo Solovjovljevo djelo i njegov put k nama.

Plodotvorni nastup

Solovjovljevo djelo, kad je u pitanju hrvatski kulturni prostor, prati svojevrсни paradoks (što za ovaj neobični prostor i nije tako neuobičajeno). Naime, dio svoga plodotvornog rada Solovjov je obavio u Hrvatskoj, na relaciji Zagreb — Đakovo, pod dobrohotnim i istomišljeničkim pokroviteljstvom nadbiskupa Josipa Jurja Strossmayera. U Zagrebu je, uz nadbiskupovu potporu, 1887. godine tiskao djelo na ruskom jeziku »История и будущность теократий«, prvo od naumljenoga trodjelnog rada koji nije dovršio prema prvotnoj zamisli. Dio toga gradiva te neka stajališta i poglede Solovjov je upotrijebio u svojim knjigama *Ruska ideja* (Pariz 1888; na francuskom) i *Rusija i opća crkva* (Pariz 1889; na francuskom). Dakako, svi su ti radovi morali biti tiskani izvan Rusije zbog pritiska cenzure koja nije smjela propustiti bilo kakvo zagovaranje sjedinjenja Crkava, principijelno i dosljedno propitivanje odnosa katolištva i pravoslavlja, te pokušaje odvajanja ruskog pravoslavlja od ruskog nacionalizma.

Solovjova je teško pogađala zabrana javnog djelovanja u njegovoj domovini Rusiji. Od uklanjanja s katedre petrogradskog sveučilišta u ožujku 1881. godine — zbog zalaganja za ukidanje smrtne kazne u Rusiji, pa i atentatorima na cara Aleksandra II. (ubijen 1. III. 1881.) — sve do pred samu smrt Solovjov više nikad nije javno nastupio u Rusiji. Zato se s osobitim žarom posvetio pisanju. Tjeran cenzorskim neumoljivim postupcima sve se više okretao inozemstvu, tiskajući knjige u Hrvatskoj i Francuskoj.

No tiskao je i pojedine članke, zalažući se za svoje ideje o sjedinjenju Crkava. Krajem 1885. godine u jednom drugom članku navodi da je napisao tekst za *Katolički list* u Zagrebu. O tome čitamo sljedeće: »Taj je članak izašao godine 1886. u *Katoličkom listu* baš u broju, u kojem sadašnji biskup dr. Ante Bauer preuzima uredništvo toga časopisa; a to je broj 41. od 14. listopada, strana 321. Natpis je tomu članku Solovjevovu u našem listu fakično ovakav: 'Jeli je istočna crkva pravoslavna?'. Solovjeva su potakla na pisanje toga članka dva hrvatska pisca svojim kritikama i djelima: 1. Dr. Franki: 'Dvije poslanice dvaju pravoslavnihi episkopa u Dalmaciji', te 'Slavenski apostoli Kiril i Metodije i istina pravoslavlja'. Napisao dr. Nikodim Milaš, ocijenio A. Franki. 2. 'Papino poglavarstvo u crkvi za prvih osam vijekova'. Povjesno-kritična prouka O. Ivana Markovića. Između Solovjeva, njegova pristaše dra. Frankija i o. Ivana Markovića nastala je u povodu toga članka mala prepirka u istom časopisu: O. Ivan Marković 'Na obranu', str. 354.; dr. Vlad. Solovjev: 'Kratak odgovor', str. 401.; dr. A. Franki: 'O pravoslavju pravoslavne cr-

kve', str. 408. Dalmatinski franjevac o. Ivan Marković iz Sinja nastavio je tu polemiku i u uvodu svoje knjige 'Cezarizam i bizantinstvo' (1891).«²

Detalje ove polemičke rasprave tek bi trebalo pomnije ispitati. Kakvoga su odjeka ostavili Solovjovljevi članci iz *Katoličkog lista*, saznajemo kao usputnu konstataciju. Naime, došavši početkom srpnja 1886. godine u Zagreb k Račkom, Solovjov »upoznaje krug istomišljenika i u *Katoličkom listu* otvoreno iznosi svoja stajališta o jedinstvu crkava. No, kako se pri tome odviše pokazuje katolikom, s njegovim držanjem i stavovima neće bit zadovoljni slavofili u Rusiji.«³ No, kao što se može razabrati, sa Solovjovljevim stavovima nisu suglasni ni neki domaći, hrvatski autori. Sve će to, kao i neki drugi činitelji, pridonijeti da ovaj izvrstan nastup Solovjova u Hrvatskoj malo pomalo bude i prešućen i zaboravljen već više od stotinu godina.

Prijateljstvo s biskupom Strossmayerom

Odčitavajući reflekse Solovjovljeva životnoga puta i stvaralačkoga rada u Hrvatskoj, nezaobilazno je njegovo prijateljstvo i suradnja s đakovačkim biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom. Okolnosti pod kojima su ova dvojica zagovornika slavenske uzajamnosti i sjedinjenja Crkava došla u dodir i suradnju manje su važne od dometa te suradnje, kao i eventualnoga međusobnog utjecaja.

Među najstarijim interpretacijama toga odnosa je i ovaj: »Već se je odavna Solovjev divio Strossmayeru i ne poznavajući ga. On je u njemu poštovao vrijednu starinu katoličkog episkopata, žarkoga zagovornika Slavena. Da ih približi Rimu, i da im steče ljubav Rima, gorljivost se toga biskupa isticala katkada prevelikim, ali vazda iskrenim zanosom. Na koncu godine 1885. odluči Solovjev, da se s njim upozna. Pismo, koje mu je tada pisao, bilo je ovako datirano: 'U Moskvi, na dan bezgrješnoga začeca Blažene Djevice, god. 1885.' Za onoga, koji poznaje obične predrasude pravoslavnih, te su riječi vrijedile što i ispovijest vjere. Ostalo je u pismu bilo još vrlo oprezno. Pisac je molio za sastanak u Hrvatskoj bilo u Zagrebu ili u Đakovu; svrha mu je bila označena jednostavnim riječima: 'Moje se srce veseli, što će imati takoga vođu kao što ste Vi'.«⁴

Neki ruski intelektualci, protivnici Solovjovljevi, naročito u emigraciji poslije boljševičke revolucije 1917. godine, zamjerali su Solovjovu veze sa Strossmayerom i tvrdili da je potpao pod njegov utjecaj, preuzevši njima mrski katolicizam, te da je tako izdao pravoslavlje i nadasve svoju domovinu Rusiju. Takvim tvrdnjama željeli su obezvrijediti Solovjovljev filozofski rad sugerirajući neoriginalnost i povodljivost za tuđim idejama (Strossmayerovim, ali i idejama drugih filozofa i teologa).

2 M. D'HERBIGNY, *Vladimir Solovjev*, Zagreb 1919, str. 69b.

3 A. ČEČATKA, *Videnje Crkve J. J. Strossmayera (1815.–1905.) — Perspektive jedinstva sa slavenskim pravoslavnim crkvama*, doktorska disertacija, Teologija u Đakovu, Đakovo 2001., str. 273.

4 M. D'HERBIGNY, *ibidem*, str. 144–145.

Već je D'Herbigny jasno dao do znanja da takvog naopakog utjecaja nije moglo biti. A dr. Franc Grivec bio je još odlučniji i jasniji tvrdeći »da Strossmayer *nije bitno* utjecao na Solovjeva. To je još jasnije ako usporedimo ličnosti, i talente obaju velikih idealista. Općenito se priznaje Solovjevu originalnost i genialnost. O Strossmayeru pak ne tvrde ni najveći njegovi štovatelji, da se odlikovao *naučnom* filozofskom i bogoslovskom *originalnošću*; no bio je velik u tom, što je izvojtio svome narodu mogućnost samostalnoga kulturnog i narodnog razvitka. U pitanju crkvenog jedinstva zastupao je smjernice i ideje, što su bile veoma raširene među Hrvatima, Slovencima i Česima. On je pomogao, da su se te ideje još većma proširile i ojačale, ali same ideje u bitnosti nijesu njegova originalna tvorba. Stoga do sada nitko nije ni pomislio, da dokazuje ovisnost Solovjeva o Strossmayeru.«⁵

Ovaj Grivčev stav u suštini su podržavali objektivni analitičari do danas, pa imamo i najnovije očitovanje po kojemu je Solovjov za susreta sa Strossmayerom uvidio »kako se njegove zamisli u svim bitnim vidovima podudaraju sa Strossmayerovim, pa ih zajedno s njime razvija. Dakle, unatoč tomu što pogledi i putovi dvojice imaju izvorno daleka i različita ishodišta, i što su se neovisno razvijali, oni se na koncu skladno i potpuno poklapaju... U svakom slučaju, potreba da razmijene svoja viđenja poglavito proizlazi iz uvjerenja koje dijeli i Strossmayer i Solovjev, da, naime, slavenski kršćani pravoslavne vjere ne snose prvotnu odgovornost za raskol među crkvama; da je jedinstvo neusporedivo lakše izvesti s Rusima nego s Grcima; da u stvari vjere ne postoje nepremostive razlike; da su crkve odijeljene samo *de facto*, a ne i *de jure*; da latinizam šteti i samoj katoličkoj crkvi, i na koncu, da u sklopu sveopće Crkve, partikularne crkve mogu i trebaju zadržati svoju posebnost i imati određenu samostojnost.«⁶

Ili, kako kaže jedan drugi naš suvremenik, poslije više od sto godina »primjećujemo jasno o kojim su temama raspravljali Solovjev i Strossmayer u dugim razgovorima i kakvu je mesijansku ulogu Solovjev namijenio svom ruskom narodu i Crkvi. No što se od toga ostvarilo? Ništa! Ipak je Solovjev ispravno uviđao da je prvenstveno važno tražiti ono što spaja, što nam je već zajedničko u vjeri i sakramentima. Taj princip je bio valjan i došao je u potpunosti do izražaja tek s Papom Ivanom XXIII. i II. Vatikanskim saborom.«⁷

Slučaj Miroslava Krleže

Opadanje zanimanja za filozofska i teološka pitanja u europskim građanskim društvima, te guranje u zaborav i na marginu društvenoga interesa svakog bogoslovlja i crkvene organizacije u socijalističkim društvima — do otvorene zabrane istih u totalitarnim komunističkim društvima, znatno je utjecalo na to da je djelo Vladimira S. Solovjova potonulo u zaborav. Solovjovljevo djelo nije mnogima bilo

5 F. GRIVEC, *Vladimir Solovjev i biskup Strossmayer*, Zagreb 1925., str. 6.

6 A. ČEČATKA, *ibidem*, str. 277–278.

7 S. PLATZ, *Solovjev i Strossmayer o sjedinjenju Crkava, Crkva u svijetu*, 21 (1986) br. 3, str. 323.

podobno. Ni onima slijeva ili zdesna političkoga spektra, kao ni natražnjacima u kršćanskim hijerarhijama Istoka i Zapada. Kao svi vizionari koji su vidjeli daleko ispred svoga vremena i Solovjov doživljava istu sudbinu: kako nadolaze sve nevoljnija vremena, tako se otkriva koliko su bila točna i precizna njegova upozorenja, utemeljena shvaćanja i pogledi, čvrsta vjera i postojan idealizam s kojima je pristupao filozofsko–teološkim problemima.

Na hrvatskom prostoru, poslije onog obećavajućeg nastupa u drugoj polovici 19. stoljeća, na Solovjova se gledalo s nepovjerenjem i omalovažavanjem. Ilustrativan je slučaj Miroslava Krleže (1893.–1981.). Veliki hrvatski književnik 20. stoljeća, enciklopedist i ideolog hrvatske ljevice nije zaobilazio Solovjovljeva djela, ali je prema njemu imao odbojno–zajedljiv stav. Primjera radi navest ćemo nekoliko njegovih rečenica o Solovjovu: »Rođen 1853, studira prirodne znanosti i filozofiju, druguje sa slavenofilima, pada pod utjecaj Swedenborga, svetoga Augustina, Dunsca Scotusa, Hermesa Trismegistusa, postaje kantovac, schopenhauerovac, hartmannovac. Odbijen od univerze, poslije onemogućene profesorske karijere, putuje u Đakovo biskupu Strossmayeru i u Zagrebu (na biskupov trošak) štampa prvi svezak svog osnovnog djela; 'Povijest i budućnost teokracije'. Bio je borben, bez nekog naročitog pjesničkog talenta, a kao teozof i mistik preteča je ruskog dekadentnog simbolizma. Za Solovjova biti bez boga znači biti samoubojica, i zato je za Solovjova jedina poezija — religija, a prava religija — katolicizam.«⁸

Ova Krležina ocjena o Solovjovu objavljena je prvi puta 1935. godine, dakle u vrijeme njegove izrazite ideološke isključivosti. Ali samo dva–tri desetljeća kasnije, u *Enciklopediji Leksikografskoga zavoda*, a u koju se bez Krležina znanja i dopuštenja nije moglo uvrstiti nikoga i ništa, otisnuta je puno blaža i objektivnija ocjena: »Solovjov, Vladimir Sergejevič (1853.–1900.), ruski pjesnik, filozof i publicist. Idealist i mistik, propovjednik teokracije i sjedinjenja crkava. Slavjanofil i protivnik bilo kakve revolucije. U publicističkim člancima istupao ipak protiv carskog terora, 'zoološkog patriotizma' i antisemitizma. Preko svoga pokrovitelja Strossmayera uspostavio vezu s Vatikanom a u Zagrebu izdao djelo: *Povijest i budućnost teokracije*, I. Njegova je lirika prethodila ruskom simbolizmu i utjecala na mladog Bloka.«⁹

Na žalost, nije moguće provjeriti što bi o Solovjovu pisalo u *Hrvatskoj enciklopediji* Mate Ujevića jer je njezino izdavanje prekinuto 1945. godine. No, vjerujemo ubrzo, pročitat ćemo svakako zadovoljavajuću ocjenu Solovjova i njegova djela u *Hrvatskoj enciklopediji* koju od 1999. godine ubrzano izdaje Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Da naša nadanja nisu isprazna, pokazuje i veoma povoljna jedinica o Solovjovu u *Općem religijskom leksikonu*, kojega je 2002. godine izdao isti nakladnik.

8 M. KRLEŽA, *Evropa danas*, Zora, Zagreb 1972, str. 309.

9 *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1966–69, tom VI, str. 68.

Uranjanje u Solovjovljeve dubine

Autori koji su pisali o Solovjovu pretežito ističu njegovo zalaganje za sjedinjenje Crkava, dok su filozofsko–teološki, moralno–etički ili povijesno–kritički pogledi koje je iznio ostajali manje poznati. To se može objasniti i time što su njegova djela bila uglavnom nedostupna hrvatskim čitateljima, bilo na ruskom, bilo na hrvatskom ili kojem drugom jeziku.¹⁰

Ozbiljniji napor objašnjenja Solovjovljevih pogleda na problematiku sjedinjenja Crkava poduzeo je Jerko Barišić.¹¹ On nam je, iako se služio talijanskim i francuskim radovima i prijevodima koji su kompilacije ili tek zbornici Solovjovljevih pojedinih manjih radova ili dijelova većih,¹² jasno pokazao izvore njegova ekumenizma koji je »srastao i usko povezan s njegovom filozofijom i teologijom bez kojih je uopće neshvatljiv«. ¹³ Stoga osim što ispravno zaključuje o tom pitanju, on nas i potiče na daljnje istraživanje: »Solovjeva su vodile k sjedinjenju Crkava dvije glavne ideje njegove vjerske filozofije. To su ideja bogočovještva i ideja slobodne teokracije. Naime, Bog se ujediniio s ljudstvom, zato se ljudstvo mora po općoj Crkvi ujediniti s Bogom. Raskol (između Istoka i Zapada) protivnik je božansko–čovječanskoj ideji — Crkvi. A budući da je Bog slobodan duh i ljubav, valja da čovjek kao slobodno biće sebe i sve svoje djelovanje dragovoljno, slobodno podredi Bogu. To će se ostvariti po općoj Crkvi kojoj bi se pokorila i državna vlast — slobodna teokracija.«¹⁴

Prijelomni doprinos dr. Josipa Oslića

Povoljne ocjene, kritički osvrti i argumentirani ogleđi o Solovjovu i njegovu djelu pridonose sve široj rasprostranjenosti njegovih ideja i sve dubljoj ukorijenjenosti njegovih pogleda u našem svjetonazorskom krugu, bez obzira radilo se o vjernicima ili nevjernicima, laicima ili klericima, filozofima, teolozima, znanstvenicima i inim strukovnjacima, više ili niže obrazovanima. Ali sve što posjedujemo od toga gradiva na hrvatskome jeziku neusporedivo je malo spram opsega i dubine Solovjovljeva djela. Prijelomnim činom u korist stvarno meritorne analize i istin-

10 Primjerice u hrvatskim bibliotekama, pa ni u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, nema sabranih Solovjovljevih djela, ni na ruskom ni u prijevodu na koji drugi jezik! [Napomena uredništva: Isusovačka znanstvena knjižnica »Juraj Habledić« u Zagrebu, Jordanovac 110, posjeduje njegova sabrana djela.]

11 Usp. J. BARIŠIĆ, Solovjev — ekumenist prije ekumenizma, *Crkva u svijetu* 16 (1981) br. 3. i 4. te 17 (1982) br. 1.

12 Primjerice, iako govori o Solovjovljevu poimanju protestantizma, sjedinjenja Crkava i teokracije, mogao se osloniti tek na prvi, uvodni dio djela *Povijest i budućnost teokracije* (Zagreb 1887., na ruskom). To djelo nikad poslije nije više bilo tiskano integralno, ni na ruskom, ni prevedeno na koji drugi jezik.

13 J. BARIŠIĆ, Solovjev — ekumenist prije ekumenizma, *Crkva u svijetu* 16 (1981) br. 3. str. 242.

14 J. BARIŠIĆ, Solovjev — ekumenist prije ekumenizma, *Crkva u svijetu* 17 (1982) br. 1, str. 70.

ske recepcije Solovjovljeve misli smatramo doktorsku disertaciju Josipa Oslića (Mihovljan 1953.).¹⁵

Pod naslovom *Filozofsko utemeljenje etike kod Vladimira Solovjeva* dr. Oslić je 1983. godine tim svojim radom potpuno otvorio perspektive izučavanju djela Vladimira Solovjova, pomaknuvši glavno motrište s publicističko–ideološke na znanstveno–teorijsku razinu. Bez namjere kritičkoga vrednovanja spisa dr. Oslića, uka-
zat ćemo na nekoliko osnovnih karakteristika koje dr. Oslić ističe, a koje znače
znatno proširenje recepcijskoga obzora.

Prije svega, na tragu nekih stranih autora, dr. Oslić opisuje tri perioda u du-
hovnom i stvaralačkom razvoju Solovjova. Prvo razdoblje, pravoslavno–mesijan-
sko, obilježava još kritika zapadne Crkve te stav »kako se pravo svjetlo kršćanske
vjere može naći i zateći samo u grčko–pravoslavnoj Crkvi, i kako je zapravo samo
pravoslavnoj Crkvi povjereno i samo njoj pripada da nastavlja Kristovo djelo spa-
senja«¹⁶. Zapadna Crkva podlegla je trima kušnjama zla: primamljivosti vlasti,
oholosti razuma i oholosti tijela. Takva je Solovjovljeva kritika plodotvorno utje-
cala na Dostojevskog (*Legenda o Velikom inkvizitoru*). Iz toga razdoblja najznačaj-
niji su Solovjovljevi radovi: *Kritika apstraktnih načela* i *Predavanja o Bogočovještvu*.

U drugom, katoličko–mesijanskom razdoblju (od 1882. do 1889.) sav je svoj
napor Solovjov usmjerio obrazlaganju, opravdavanju i pokušaju ostvarivanja sje-
dinjenja Crkava. Iz toga razdoblja najznačajniji su radovi: *Velika svađa i kršćanska
politika*, *Povijest i budućnost teokracije* i *Rusija i opća Crkva*.

U trećem pak razdoblju »mesijansko shvaćanje povijesti promijenilo se u apo-
kaliptično shvaćanje« (od 1890. do smrti, 1900.). Iz toga razdoblja zanimljivi su
njegovi spisi s područja estetike: *Ljepota u prirodi*, *Opći smisao umjetnosti*, ali i dje-
lo *Tri razgovora o ratu, napretku i svršetku svjetske povijesti s dodatkom kratke pri-
povijesti o Antikristu*. No najznačajnije je djelo *Opravdanje dobra* (*Оправданіе до-
бра*, 1894.–1897.). O njemu dr. Oslić kaže: »Solovjev je u tom filozofskom djelu
pokušao ispuniti dvije zadaće: ponajprije je htio pokazati da se svaki čovjek može
odlučiti za dobro ili protiv dobra, za istinu ili protiv istine; kao drugo, trudio se da
praktičnim prijedlozima u tom djelu postigne poboljšanje socijalnih i političkih
institucija. *Opravdanje dobra* za nas je etički i filozofski sistem u kojemu bi se do-
bro trebalo pokazati kao pravi cilj ljudskog života i djelovanja. Sigurno je to djelo
napisano u posve specifičnim povijesnim uvjetima i na pozadini određene kulture,
ali čini se da još ni danas nije izgubilo od svoje važnosti.«¹⁷

Zbog kratkog životnog puta i izrazito nepovoljnih uvjeta za rad (pod stalnom
prismotrom ruske carske policije i pritiskom cenzure) Solovjov je uspio jedino u
ovom potonjem radu načiniti posve dovršeno djelo (pa bi i njega itekako vrijedilo
prevesti na hrvatski jezik). No i u drugim djelima, djelima religiozno–filozofskim,
dosegao je Solovjov takve razine da se s pravom smatra osnivačem ruske filozofije:
»Cjelokupna nemarksistička filozofija 20. stoljeća, koja je veliki i duboki utjecaj

15 J. OSLIĆ, *Utemeljenje etike kod Vladimira Solovjeva*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1994.

16 Ibidem, str. 17.

17 Ibidem, str. 19.

ostavila i na Zapadu djelovanjem mislilaca kao Loskija, Berdjajeva, Simona Franka, Sergeja Bulgakova, Vjačeslava Ivanova i mnogih drugih, živi od poticaja i pobuda koje je dao Solovjev; a podjednako tako i marksistička ruska filozofija nakon 1917. godine, koja ga je isprva ignorirala, danas u njemu vidi jednog od najvećih ruskih mislilaca 19. stoljeća, kojime se svaki mislilac ozbiljno mora pozabaviti... Mislioci koji su izravno bili pod utjecajem Solovjeva bili su prije svega: L. Lopatin (1855–1920), S. Trubeckoj (1862–1905) i brat J. Trubeckoj (1863–1920).«¹⁸

Prijevod na hrvatski jezik

Solovjovljevi djela na hrvatskome jeziku ima malo. Prvo je prevedena *Rusija i opća Crkva*, ali ne u cijelosti.¹⁹ Nedostaje treća knjiga, a priređivači ne obavještavaju čitatelje zbog kojih razloga su ispustili taj dio teksta. Možda će se iz nekoliko sljedećih opaski moći naslutiti donekle zadovoljavajući odgovor. D'Herbigny piše: »U tom vanrednom djelu društveni će misticizam treće knjige iznenaditi ponešto zapadne bogoslove. Smionost parabola i neprestana nit simbolizma poznate su stvari istočnjacima, ali za naš strožiji ukus katkada malo neobične. Neke prisposode i analogije mogu se možda podnijeti u slavenskom rječniku, ali ih je teško izraziti francuskim jezikom.«²⁰

Naslov te treće knjige glasi: *Načelo Trojstva i njegova društvena primjena*, a izgleda da je Solovjov zbog nepovoljnih prilika, žurbe te prerane smrti bio spriječen do kraja urediti svoj tekst. Tako nedostaju neke bilješke koje se najavljuju, a i poneko objašnjenje za manje jasna mjesta.

Već spominjani Franc Grivec, koji je napisao predgovor hrvatskom izdanju *Rusije i opće Crkve*, kaže na drugom mjestu: »Malo ima katoličkih bogoslova, koji bi se u ovom katoličkom predmetu mogli mjeriti sa Solovjevom. Osim toga i ovdje nije zatajen Orient, Rusija, Solovjev. Sasvim je ipak originalan i Solovjevski opširan uvod i čitav treći odsjek knjige. U trećem odsjeku govori veliki ruski mistik, isti mistik, što je godine 1877. govorio o *Bogočovječanstvu*. Ideje što se pojavljuju u prvim Solovjevskim bogoslovskim raspravama, ovdje su dalje i dublje razvijene. U tom odsjeku imade bogoslovskih pogriješaka i nedostataka u stilu, izražavanju i metodi. Vidi se da pisac nije imao ni vremena ni prilike za konačnu reviziju i metodičku redakciju smionih mističkih ideja.«²¹

Osim prijevoda ponekog pisma po časopisima, preveden je na hrvatski jezik i dio iz Solovjova spisa *Tri razgovora o ratu, napretku i koncu svjetske povijesti s prilogom kratke povijesti o Antikristu*²², i to posljednji koji govori o Antikristu. Ovaj

18 Ibidem, str. 16b.

19 Izdanje Kaptola vrhbosanskoga, Sarajevo 1922., preveo prof. Ivan Šturlan.

20 M. D'HERBIGNY, ibidem, str. 172.

21 F. GRIVEC, ibidem, str. 18.

22 V. SOLOVJOV, *Kratka povijest o Antikristu*, preveo dr. Vlado Nuić, biblioteka Parsifal, Ljubljana 1988.

prijevod popraćen je i nekim tekstovima koji bi trebali pojasniti i objasniti problematiku antikristovske teme (ulomak iz knjige *Izrael i Antikrist* Ivana Mužića, izdana u Splitu 1979.), te člankom *Solovjov i Hrvati* prof. Sergija V. Štejna (preuzeto iz časopisa *Duhovni život*, XIII/1941, 1, 57–61). U potonjem članku se govori uglavnom o odnosu Solovjova i biskupa Strossmayera, Solovjovljevu boravku u Zagrebu i Đakovu. Izneseni su uglavnom nevažni detalji, a koliko je članak neutemeljen, govori i sljedeći odlomak: »Pod dvostrukim blagoslovom katoličkih i pravoslavnih biskupa, Vladimir Solovjov, odrazivši na svom licu razdvojeno jedinstvo dviju crkava, otputuje na Zapad, da bi se približio katoličkom svijetu.«²³!

Osim prijevoda na hrvatski, hrvatskim su čitateljima dostupni i prijevodi Solovjovljevih djela na srpski jezik (i crnogorsku inačicu), kojih je nešto više i birani su s ideološko–doktrinarnog stajališta. No i na toj strani glavna su djela zaobiđena i ostala su neprevedena.

Na koncu, poslije sto i šesnaest godina od zagrebačkoga prvotiska na ruskome, pojavio se hrvatski prijevod jednog od temeljnih Solovjovljevih djela *Povijest i budućnost teokracije*.²⁴ Napokon su znatiželjnici i strukovnjaci dobili istinsku mogućnost za svestrano upoznavanje Solovjovljeve religiozne filozofije, uvod u njegovu filozofiju morala, filozofiju religije, te kritičko–povijesni pogled na razvoj dogmatike, egzegetike i ostalih bogoslovnih struka na kojima počiva proučavanje povijesti i evolucije kršćanske nauka, Crkve i buduće teokracije.

Kako se (s)vladati?

Povijest i budućnost teokracije, kao što je već kazano, nije dovršeno djelo. Iz djela *Rusija i opća Crkva* te *Ruska ideja* možemo tek naslutiti što bi ono djelo sve sadržavalo da je bilo oblikovano po prvotnoj zamisli. No iz ovakvoga rada, kakav imamo danas, dolazi nam mnoštvo poruka za koje još mnogi nisu dorasli, a ako i jesu, nisu još svjesni da ih moraju proslijediti drugima. Naša je namjera bila upravo ta: u spoznatu istinu uputiti i druge. Zato, radi što boljeg prijema i razumijevanja Solovjovljeva djela, navodimo duži citat iz *Povijesti i budućnosti teokracije* kako bismo čitateljima odškrinuli vrata: *Dakle, Crkva treba stvarno postojati kao novi sveukupni oblik života, novi poredak i uređenje u koji se uvodi ljude. S te strane Crkva se predstavlja kao zdanje, a sva ljudska bića kao kamenje od kojega je ono sazdan: »Pa se kao živo kamenje ugrađujte u duhovni Dom za sveto svećenstvo da prinosite žrtve duhovne, ugodne Bogu po Isusu Kristu.« (1 Pt 2, 5.). Ako su ljudi kamenje kojim se zida Crkva, oblik i nacrt po kojem se ona gradi dolazi od Boga. U zdanju je glavni oblik, jer oblik određuje međusobno značenje svih dijelova zdanja. Kamenje iz kojeg se ono slaže može biti potpuno jednako po svom materijalnom sastavu (na primjer, vapnenac, granit), no to ne znači da se dijelovi zdanja ne moraju međusobno veoma*

23 Ibidem, str. 91.

24 V. S. SOLOVJOV, *Povijest i budućnost teokracije*, s ruskoga prevela Vanja Monti Graovac, priredio, proslav napisao i prijevod redigirao Nikica Mihaljević, Prometej, Zagreb 2003.

razlikovati, ne po sastavu, nego po svom položaju u općem nacrtu cijeloga zdanja. Tako temeljni kamen ima drugo značenje negoli kamenje zidova ili svodova, iako se svi oni sastoje od toga istoga materijala.

U zdanju Crkve opći graditeljski nacrt jest hijerarhijski poredak. Crkveni odnosi svjetovnjaka, svećenstva, starješina ne određuju se po njihovim vlastitim osobinama, nego samo njihovim mjestom u hijerarhijskom poretku Crkve: obični svjetovnjak može biti jednak po svojim osobnim vrijednostima visokom svećeništvu, no to mu ne daje nikakva hijerarhijska prava.

Hijerarhijski poredak Crkve može se predstaviti s dviju protivnih točaka gledanja: prebivanja i porijekla.

U poretku prebivanja temelj Crkve je narod, a vrh njegovo najviše starješinstvo. U poretku porijekla (stvaranja i izrastanja Crkve u vremenu) temelj čine apostoli i najviše starješine, jer su oni prvi položeni u temelje kuće Božje. Vrh toga zdanja bit će dosegnut tek onda kada svi svjetovnjaci, sav narod i svo kršćansko čovječanstvo postane na djelu kraljevskim svećenstvom, tj. potpuno se sjedini s Božanstvom. U poretku idealnoga predviđanja taj vrh je prvi, no u poretku stvarnoga dostignuća on je, naprotiv, posljednji. S te strane i »svecrkvenost« nije prva osnova, nego samo posljednji konačni svršetak gradnje kršćanskoga zdanja. I dok taj svršetak nije postignut, hijerarhijski poredak Crkve nije jednostavni odraz moralnoga poretka, nego ima svoje posebno samostalno značenje pri čemu stupanj hijerarhijske službe ne ovisi o stupnju osobne vrijednosti. I to nije samo činjenica nego duboka moralna nužnost. Jer prvi uvjet za čovjeka da bi ušao u kraljevstvo Božje jest bezgranična poslušnost volji Božjoj. Unutarnje kraljevstvo Božje traži od nas onaj osjećaj usrdnosti u kojoj se potpuno predajemo volji Božjoj. Ako je taj osjećaj potpuno iskren, onda se on mora ostvarivati i u našoj vanjskoj djelatnosti, u cijelom našem praktičnom životu. No u složenim slučajevima svakodnevnoga života, kako osobnoga, tako još više društvenoga, nije dovoljna općenita i neodređena usrdnost: ovdje ne možemo samo svoje srce usmjeriti prema srcu Božjem, nego i svoje odluke i postupke moramo usuglasiti s bezuvjetnom Božjom voljom. U skladu s tim, ta volja mora biti poznata za svaki pojedini slučaj osobnoga i društvenoga života, tako da bi ljudi i narodi mogli prihvatiti na svoju savjest ispunjenje ili neispunjenje te više volje i ne bi se mogli opravdavati neznanjem. Kako to postići? Kako znati da je u danom slučaju nešto ugodno volji Božjoj? Bez sumnje je Bogu moguće uvijek i u svemu razriješiti naše životne dvojbe posredstvom nekih unutarnjih ili vanjskih znakova. No samo vrsta neiskrenih i nepostojanih traži znakove, a znaci im se ne ukazuju. I to ne zato što takvih znakova općenito ne bi bilo, nego zato što je iskati ih kao trajne putokaze u životu, neiskreno i nečisto nastojanje i ne može mu se udovoljiti. Ne može se udovoljiti već i zbog toga jer bi, ako bi se volja Božja otkrivala uvijek u posebnim nadnaravnim znacima, poslušnost njojzi bila isuviše laka i nesvjesna te bi pošten čovjek bio isključivo pasivno oruđe u rukama viših sila. S druge strane, čovjek ne može biti u svom praktičnome životu prepušten u potpunosti samome sebi, svome subjektivnome shvaćanju i osobnome mišljenju, lišen svakoga vodstva. U takvu slučaju njegova poslušnost volji Božjoj ne bi se mogla pokazati na djelu, a kraljevstvo Božje ne bi u njemu niti za njega stvarno i objektivno postojalo.

Dakle, s jedne strane, ako volja Božja ne može voditi čovjeka putem neposrednih Otkrivenja i, s druge strane, ako je, ipak, potrebno da ona čovjeka vodi, onda je jasno kako moramo prihvatiti neko objektivno (predmetno) posredništvo ili oslonac za Otkrivenje volje Božje u ljudskomu praktičnom životu. Značenje tog objektivnog posredništva ili oslonca ne može isključivo pripadati apstraktnim i bezličnim predmetima, na primjer, zakonu, knjigama. Jer, sva je praktična moć zakona u njegovoj primjeni na pojedinačne slučajeve, a sve značenje knjiga u njihovu smislu. No, tko će u pojedinom slučaju rješavati pitanje o ispravnoj primjeni zakona, o pravome smislu knjige? Ako nema drugog posredništva osim zakona i knjige, znači da se sva moć i značenje objektivnog posredništva opet vraća k čovjeku, koji će po svome primijeniti zakon i po svome tumačiti knjigu. Da bi se to izbjeglo, u svijetu moraju postojati živi i osobni nositelji božanske volje. Pojedinac mora imati pred sobom drugo biće kojega bi stvarno slušao kao glasnika Božje volje neovisnoga o sebi, kojemu bi mogao predati svoju volju doista kao drugome, a ne tek kao odrazu svoga vlastitoga shvaćanja. No, istodobno, čovjek ne može predati svoju volju drugome čovjeku kao čovjeku, pa ma kakve bile njegove odlike. Jer, sve su odlike i zasluge ljudske toliko relativne i neodređene, toliko daleke od savršenstva da bi obaziranje na njih i prilagođivanje njima u Otkrivenju neograničene i beskonačne volje Božje bilo ne samo pogrešno nego i nemoralno. Za čovjeka koji bi predao svoju volju drugome zbog njegovih ljudskih osobina, to bi značilo narušavanje druge zapovijedi, a u onome kome bi bila dana takva moralna diktatura, neizbježno bi uzgojila oholost i samoljublje. Dakle, u svijetu moraju postojati takvi ljudi koji su nositelji rukovodeće Božje volje ne po svojim ljudskim osobinama, nego po položaju koji zauzimaju u nekom posebnom bogoutvrđenom poretku, koji su neovisni o ljudskim osobinama kao što su graditeljski oblik hrama i značenje njegovih dijelova neovisni o materijalu od kojega je sagrađen. Drugim riječima, način Otkrivenja volje Božje u svakodnevnom životu novoga čovječanstva ne smije biti samovoljan i nasilnički, nego strogo hijerarhijski, temeljen na općem priznanju jedinoga Bogom utvrđenoga poretka i na bezgraničnoj poslušnosti njegovim predstavnicima kao takvima.

To načelo poslušnosti bogoutvrđenom autoritetu, prije svega, određuje sama Crkva kao stvarni oblik društva. To je prvo načelo novoga čovječanstva ali ne u savršenom poretku, nego u genetičkom. Poslušnost ili predavanje svoje volje još nije moralno savršenstvo, no bez te poslušnosti ili predavanja ne može se dosegnuti savršenstvo. To je prvi uvjet za savršenstvo i početak istinske vjere. Nije čudno što neprijatelji vjere osobito ustaju protiv toga načela, na kojem se utvrđuje i zbog kojega je čvrsto cijelo zdanje vjere i Crkve. No veoma je žalosno i ono nerazumijevanje religioznih ljudi, pa čak i onih koji idu u Crkvu, a odriču načelo poslušnosti, opravdavajući njegovu odstranjivanje kao da je vjera izvan zakona, te mu suprotstavljaju načelo slobodne ljubavi i milosti. Pritom se zaboravlja da religija zakone ne ukida, nego ih samo ispunjava religijom milosti dok cijeli svijet ne pronikne do kraja svu punoću milosti. Zaboravlja se da su čak i u prvim stoljećima kršćanstva, u stoljećima najviše nadahnute ljubavi i zanosa ljudi koji su odredili zakone u religiji i prepustili sve isključivo unutaršnjem djelovanju milosti bili osuđeni od strane Crkve kao heretici. Zaboravljaju protivnici poslušnosti da ona u religiji nije potrebna kao apstraktni zakon, kao mrtvo

slovo, nego kao živi autoritet, koji u sebi utjelovljuje božanski poredak i oduhovljeni zakon. Oni zaboravljaju da, ako je suprotstavljanje zakonu i milosti neutemeljeno, onda suprotstavljanje poslušnosti i ljubavi jednostavno nema smisla. Jer, ako je poslušnost iz straha, također je i poslušnost iz vjere i poslušnost iz ljubavi, a kakav vid poslušnosti u kome prevladava, to ovisi o stupnju njegove moralne izgrađenosti, jer samo savršena ljubav izgoni strah. No ona se i ne bori protiv poslušnosti. Savršena ljubav prije svega je smirena: ljubi bez ustezanja.

U svakom slučaju, bez obzira na to što govorili protivnici religiozne poslušnosti, pouzdano znamo da njihovo mudrovanje nije ono o kojemu smo slušali od apostola duhovne slobode: »Neka u vama bude isto mišljenje kao i u Kristu Isusu: On, trajni lik Božji, nije se kao plijena držao svoje jednakosti s Bogom, nego sam sebe 'oplijeni' uzevši lik sluga, postavši ljudima sličan; obličjem čovjeku nalik, ponizi sam sebe, poslušan do smrti, smrti na križu. Zato Bog njega preuzvisi i darova mu ime, ime nad svakim imenom, da se na ime Isusovo prigne svako koljeno. Tako, ljubljani moji, poslušni kako uvijek bijaste, ne samo kao ono za moje nazočnosti nego mnogo više sada, za moje nenazočnosti, sa strahom i trepetom radite oko svoga spasenja! Da, Bog u svojoj dobrohotnosti izvodi u vama i htjeti i djelovati. Sve činite bez mrmljanja i oklijevanja da budete besprijekorni i čisti, djeca Božja neporočna posred poroda izopačena i lukava.« (Fil 2, 5–9. 12–15).

Sveti apostol zna da nije dovoljno poželjeti potpuno jedinstvo s Bogom da bi se ono postiglo. Ako želite ostati nepovrijeđeni usred neposlušnih i izopačenih, govori on, ako želite postati neporočnom djecom Božjom, onda najprije činite sve što morate bez gundanja i sumnje i gradite svoje spasenje sa strahom i trepetom. Budući je u Bogu sva pozitivna moć i lik svakoga dijela milosti, zato da biste pridobili za sebe neku moć dobra, da biste postali djelatnim i samostalnim sudionikom božanskoga života, potrebno je da se prije toga pateći predate volji Božjoj u onom obliku kakav iz nje proizlazi, u onom poretku i nacrtu koji je Bogom utvrđen: »Stoga«, govori drugi apostol, »oni koji po volji Božjoj trpe, neka dobrim djelima povjere duše svoje vjernom Stvoritelju!« (1 Pt 4, 19). Da bi se doista sjedinio s božanstvom u ljubavi, potrebno mu se najprije predati u poslušnosti. Poslušnost Bogu na djelu moguća je, pak, samo kroz poslušnost jedno drugome u poretku uspostavljenoga i odzgor dobro odmjerena načela: »Tako i vi, mladići, podložite se starješinama; svi se jedni prema drugima pripašite poniznošću jer Bog se oholima protivi, a poniznima daruje milost. Ponizite se dakle pod snažnom rukom Božjom da vas uzvisi u pravo vrijeme.« (1 Pt 5, 5–6).

Da bi Crkva mogla biti stvarno osnovana i sazdana, njezini se članovi moraju prije svega prema njoj odnositi pokorno kao što se kamenje odnosi prema zdanju, ne spori se s graditeljem i ne sudi o njegovim nacrtima. Jedinstvena Crkva ne bi mogla postojati, ako bi povezanost njezinih članova ovisila u cijelosti i isključivo o njihovim unutarnjim osobinama i imetku, ako bi svatko gradio Crkvu a ne bi joj se podčinjavao. Odbacivanje s ljudske strane objektivnoga božanskog autoriteta i formalne poslušnosti kao načela Crkve, značilo bi prenijeti pozitivno načelo Crkve i kraljevstva Božjega u samoga čovjeka, a to bi bilo čudovišno pretvaranje kraljevstva Božjeg u nekakvu ljudsku demokraciju. Uistinu, pak, čovjek nije prvi izvor ili samostalni početak nikakva dobra, pa ne može biti niti početkom Crkve. Dakle, od nas se traži prije svega ne

da gradimo Crkvu, nego da predamo svoje duše kao živo kamenje »vjernom Stvoritelju«: »A Bog svake milosti, koji vas pozva na vječnu slavu u Kristu, on će vas, pošto malo potrpate, usavršiti, učvrstiti, ojačati, utvrditi.« (1 Pt 5, 10).²⁵

Zaključak

U vremenu u kojem živimo relativiziranje i voluntarističko tumačenje zla poprimilo je više nego zabrinjavajuće razmjere, svojevrsni vrhunac tobožnjega razvoja i napretka zapadnoeuropske civilizacije zadnjih tristotinjak godina. Više se ne preporuča dobro a čini zlo, kako je govorio jedan mudri zapadnjak. Nego se preporuča zlo i hvali ga se! Zagovaratelje i promicatelje zla zatičemo i tamo gdje bismo se najmanje nadali. Zato je važno popularizirati svaki napor, svaki govor istine, svaku knjigu o dobrome. Naš je trud bio prožet tim nastojanjima prilikom pripremanja ponovnoga izlaska *Povijesti i budućnosti teokracije* na danje svjetlo. Jednako tako će tim istim nastojanjima biti prožet i naš napor da hrvatskim čitateljima priredimo i prevedemo Solovjovljevo jednako dragocjeno ali i potpuno dovršeno djelo, njegovu etiku, *Opravdanje dobra*. Jer kako je govorio i činio Solovjov, postupati ćemo i mi: »No ako drugi zlo rade, radimo mi dobro!«²⁶

THE ROAD TAKEN BY VLADIMIR S. SOLOVIEV AND HIS ACHIEVEMENTS

On the Reception of Soloviev's Works

Nikica MIHALJEVIĆ

Summary

The thought, works and life of Vladimir S. Soloviev are not well-known in Croatian cultural circles. Prompted by the recent publication of the Croatian translation of his book »History and the Future of Theocracy«, the author of this essay endeavours to depict the manner in which Soloviev's works have been received in Croatia in chronological fashion. Also he points to Soloviev's efforts in theoretical analysis and his involvement in the restoration of unity of the Churches. Soloviev is thus portrayed as an ecumenist before ecumenism as such, and it is in this context that we must examine his contacts with the Bishop of Đakovo, Josip J. Strossmeyer.

25 V. S. SOLOVJOV, *Povijest i budućnost teokracije*, str. 389–394.

26 M. D'HERBIGNY, *ibidem*, str. 121.

